

ABD'DE HUKUK ÖĞRETİMİ VE EĞİTİMİ

Prof. Dr. Sait GÜRAN

Öğretim üyeliği mesleğine giren bir kimsenin sürekli düşündüğü, her zaman çevresiyle görüşüp tartıştığı konulardan biri, kendi dalında verilen öğretim ve eğitimin yöntem ve içerik bakımından bulunduğu noktadır. Yurd dışına çıkma ve böylece ABD'ndeki Hukuk Fakültelerini görme fırsatını bulunca, öğrenci miktarından, sunulan ders sayısına ve konularına, yenilik diye istenenlerle yapılanlara, uygulanan öğretim yöntemine, öğretimin yanında özellikle eğitim olarak ne verildiğine baktıkça, ister istemez bazı sorular sormaktan, karşılaştırmalar yapmaktan, zaman zaman bir kaç satır karalamaktan insan kendini alıkoyamıyor. Nitekim, oniki yıl aradan sonra, 1983 yazında üç aylığına da olsa ABD'nde Hukuk Fakültelerinde çalışmak olanağı, bir defa daha¹ doğunca; dönüşte toplam 8.000 öğrencili Fakültenin ikinci sınıfında yıl boyunca her sırayı dolduran dörtüyzü aşkın öğrenciye ders anlatıp uygulamalı çalışma yaptırdıktan, sekizyüz öğrencinin —demek ki sınıfın yarısı dersleri izleyebiliyor— yıl içi sınavlarını da dört defa ve mecburen test yöntemiyle yaptıktan sonra, Hukuk öğretimi ve asıl önemlisi Hukuk eğitimi konusuna bir kez daha eğilmek ihtiyacı, kendiliğinden beliriyor².

1) 1962-63 ders yılında Columbia Üniversitesi Hukuk Fakültesinde yüksek lisans (MCL) öğrencisi; 1971'de aynı Fakültede ve 1983'de Amerikan Üniversitesi Washington College of Law'da konuk araştırmacı olarak.

2) Bakınız: Sait Güran: Yüksek Öğrenimde Düşen Bilgi Düzeyi ve İnsan İsrafı (Milliyet Gazetesi; 20.8.1979); Paris Hukuk Fakültesinde Hukuk Öğrenimi Üzerine Karşılaştırmalı Notlar (Çeviri, İÜHF. Muk. Huk. Araşt. Derg. No. 13, Yıl 1, 1976, sf. 207), Hukukta Lisansüstü Öğrenim (Yargı, No. 31, 1978, sf. 26).

ABD'ndeki Hukuk Fakültelerinde uygulanan öğretim ve eğitimin iyi çekilmiş, net bir fotoğrafını vereceğimiz bu incelemeye başlarken, bir hususa dikkat edilmesi gerekir: Dışardan bakınca, insan, geçen oniki yıl içinde, Hukuk Fakültelerinde, pek bir şey değişmemiş gibi bir izlenime kapılabilir. Bu izlenim bir noktaya kadar doğrudur da. Çünkü, Hukuk öğretimi belli bir raya oturtulmuştur. Nitekim, her Fakülte, yılda en çok 300 civarında öğrenci almakta^{2a}; birinci sınıftaki zorunlu derslerin dışında, öğrenim tamamen seçmeli ders esasına üzerine kurulmakta ve en çok 80-120 öğrencili³ sınıflarda, anlatım, soru, cevap ve tartışmanın kaynaştırıldığı yöntemle⁴ yapılan dersler ve seminerlerle yürütülmekte; bir öğretim üyesi haftada beş - altı saat ders yükü taşımakta; Fakülte Dergisi, belli yüksek not ortalamasını tutturana başarılı öğrenciler tarafından hazırlanmakta; öğretim üyeleri araştırma, yayın, dışardan proje, danışmanlık çalışmalarını, Yasama, Yürütme faaliyetlerinin çeşitli aşamalarında, önemli davalarda davacı, davalı veya dava arkadaşı ekiplerindeki katılımıyla ABD Yüksek Mahkemesinden, yerel ilk derece mahkemesine kadar uzanan geniş bir alanda Yargı ile "meslekî alış - veriş"ini sürdürmekte; Fakülte içi ve dışı seminer-

2a) Üç yıllık öğrenim sonunda da, bunların % 90'nı mezun etmekte...

3) Bu rakkam, daha çok, birinci sınıftaki zorunlu derslerle, Anayasa İdare, Vergi, Ticarî Muameleler, Borçlar, Medenî Usul, Ceza ve Ceza Usul Hukuku gibi temel derslerle görülmekte; çoğu dersler 15-40 öğrencili sınıflarda yapılmakta ve seminerlere en çok 20 öğrenci kabul edilmektedir.

4) Bu yöntemle öğretimde, öğrenci, önceden verilen ders malzemesini okuyup, hazırlanıp gelecek; sınıfta ya bir karar özetlemesi veya ardından sorulan soruları cevaplandırması ya da benzer farazî bir olayı tartışması istenecektir. Geleneksel Sokratik metod üzerine bina edilen ve zaman zaman öğretim üyesinin kısa açıklamaları ve müdahaleleri ile geliştirilen yukarıdaki çalışmayla, öğrencinin, kavrama, parçalama, analiz, eleştiri, tartışma, maddî ve hukukî olguları ayırma, kurala varma, bütünlendirme yöntemini ve beceresini kazanması amaçlanmaktadır. Bu nedenle derslerde, öğrenciler, önlerine gelen konularda hukukî sonuca varmak için, daha çok kendi muhakeme güçlerini kullanmağa yönlendirildiğinden, anlatım yöntemine ve ders kitaplarına pek yer yoktur. Zaten, ilerde değineceğimiz Moot Court uygulaması da, Klinikler ve benzeri çalışmalar da, bu öğretim ve eğitim anlayışının ve yönteminin bir parçasıdır.

ler, sempozyumlar, konferanslar, yüksek lisans ve doktora programları; öğrenciyi birinci sınıftan itibaren gelecekteki mesleği ile irtibatlandıran “klinik” çalışmaları, uygulama alanında çalışmalar, “job fair”leri⁵ ve öğretim üyeleri için araştırma yardımcılığı sürmektedir. Kütüphaneler genişlemekte, bilgisayarlar, data bank’lar, başka kütüphanelerden süratle ödünç kitap temini, mikrofilme alınmış kaynaklar, bunları okuma ve kayıt cihazları ile fotokopi makinaları gibi kolaylıklar, öğretim üyeleriyle öğrencilerin kalemi, gözlüğü, defteri kadar günlük çalışmasının araç - gereci olmuş. Bunlara, ayrıntılı konu katalogları ile her biri bıkmadan, yorulmadan, usanmadan çalışan, yardım eden “reference librarian”ları da eklemek lâzım.

Geçen oniki yıl içinde, Hukuk Fakültelerinin en büyük çabası, öğrenim düzeyi ile öğretim kadrosu ve olanakları bakımından karşılaştıkları parasal sorunları çözümlenmek, fakülteyi ayakta tutan kıdemli, orta ve genç öğretim üyesi kadrolarını dengeli oranlarda muhafaza ederken, aynı zamanda güçlendirmek, ders programlarını, ihtiyaçlarla yeni konulara paralel surette geliştirmek olmuştur. Ayrıca, bir taraftan Hukuk Fakültelerinin işlevlerini sürekli gözden geçirme yaklaşımının, diğer taraftan öğrenciden gelen talebin, öte yandan uygulamanın dürtüsüyle, Hukuk Fakülteleri, öğrencilere, öğrencilik yıllarından itibaren uygulamayla somut ilişki kurduran düzenlemelere gitmiştir. Bunun sonucu olarak, Hukuk Fakültelerinde enstitülerin, merkezlerin karma disiplinli programların arttığı kolayca gözlenmektedir.

Bütün bunların amacı, 230 milyonluk ülkede, 200’e yaklaşan Hukuk Fakültesi arasında, kendi grubu içinde üst sıralara yükselmek veya bir yukardaki gruba geçerek aşama yapmak veya yerini korumaktır. Bunun da sebebi, rekabet ortamı içinde, daha iyi öğretim üyeleri, daha nitelikli öğrenciler, daha bol parasal kaynak ve çalışma - araştırma olanağı sağlayarak bunun maddî, meslekî, manevî meyvalarını toplamaktır. Çünkü, bütün üniversite yönetici-

5) Ders yılı içinde, Fakültelerde, aynen “panayır” görüntüsü arzeden biçimde, başta hukuk büroları, kamu kuruluşları özel şirketler temsilcilerini göndererek öğrencilerle mülâkat yapıp, özellikle yaz ayları için —ve son iki sınıf öğrencilerinde yıl boyu yarı zaman— çalıştıracakları elemanları seçmekte anlaşılmaktadır.

leriyle Dekanlar bilir ki, bu bir "input - output - feed back" ilişkisidir, arz - talep meselesidir. Yetenekli, iddialı ve ciddî öğrenci, kendi isteklerini karşılayabilecek fakülteleri arar, girmeğe çalışır. Aynı şekilde, öğretim üyeleriyle resmî ve özel kuruluşlarla kişiler de, maddî katkıda bulunurken, araştırma projesi verirken, eleman ararken, fakülte tercihlerini aynı yaklaşımla yapar. Bu yüzden, her fakülte, sunduğu öğretim kadrosu, ders programı, bilimsel düzeyi, şöhreti, iş olanakları, mekânsal fırsatları ve diğer faktörlerle kendi "talebini" yaratır. Onun için, hedefin, öğretim üyesinin, öğrencinin, imkânların, çalışma ortamının, araştırma ve öğretimin iyilerini yan yana getirerek, daha iyiye yönelmek olduğunu, herkes bilir ve bu doğrultuda çaba gösterir.

"Giriş" mahiyetindeki bu belirlemeleri yaptıktan sonra, ABD'nde Harvard, Yale, Stanford, Columbia, New York gibi uluslararası düzeydeki Hukuk Fakülteleri ile, bunlarla aynı gruba giren veya bunları izleyen ve büyük grubu oluşturan Hukuk Fakültelerinin uyguladığı *lisans* programını şöyle özetleyebiliriz⁶.

BİRİNCİ SINIF

Hukuk Fakültelerinde, ana öğrenim programı, ikişer yarıyıldan üç yıl süreli, toplam 84 saatlik "lisans öğretimi"dir. Buna göre, öğrenciler, her yarıyıldan haftalık 12-15 saat ders yükü üstlenmek zorundadır⁷. Bu programın birinci sınıfa ait kısmında, Medenî Usul, Sözleşme Hukuku, Haksız Fiil Sorumluluğu, Ceza ve Ceza Usul Hukuku, Mülkiyet Hukuku, Hukuksal İnceleme - Araştırma Ya-

6) Bakınız... Columbia University Bulletin, School of Law (1982-1984); Harvard Law School Catalog (1982-1983); University of California, Berkeley, School of Law (1981 - 1982); Stanford University Bulletin, Law School (1982 - 1983); Georgetown University Bulletin, Law Center (1983 - 1984); The American University 1982 - 1983 Catalogue, The Washington College of Law; The Michigan University Bulletin, Law School (1982 - 1983); University of Pennsylvania Bulletin, The Law School (1981 - 1982); New York University Bulletin, School of Law (1980 - 1981).

7) Bu yük, birinci sınıfta sadece derslerden (courses) iki ve üçüncü sınıflarda ders - seminer karması ve öteki çalışma türlerinden oluşmaktadır.

zım Metodu (Legal Method) zorunlu derslerdir. Buna bir çok fakülte Anayasa Hukukunu da eklemekte, böylece, birinci sınıf öğrencisinin, bir yarı yıllık ders yükü zorunlular ve bir seçimlikle toplam 14-15 saate ulaşmaktadır. Dersler, birinci sınıfta 80-125 kişilik paralel kurullar şeklinde, öğretim üyelerince yapılmakta ise de; Hukuksal Araştırma ve Yazım Metodu dersi, 15-16 öğrenciyi içeren küçük kümelelerde, öğretim üyelerinin yakın gözetim ve denetimi altında çalışan yeni mezunlar veya ikinci üçüncü sınıf öğrencileri veya avukatlar tarafından yürütülür. "Çalışma grubu" yaklaşımı içinde gerçekleştirilen bu dersin esas amacı, öğrenciye Hukukun temel kavramlarını, kurumlarını, içtihad hukukunun esaslarını, yorum kurallarını ana hatlarıyla vermek, hukukî araştırma - inceleme yöntemlerini, memorandum yazmayı, sözlü ve yazılı iddia/savunma çalışmalarını öğretmek ve uygulattırmaktır. Ayrıca, meslekî deontoloji kuralları ve sorumluluk konularında ilk adımlar bu derste atılmaktadır.

ABD'ndeki Hukuk Fakültelerindeki en çarpıcı öğretim faaliyeti, herhalde "Moot Court" dur. Burada, gerçek bir mahkeme gibi, gerçek bir yargılama gibi bir dava alınır, bir mahkeme hey'eti oluşturulur⁸; öğrenciler de, seçtikleri örnek davada, temyiz aşamasındaki taraflar olarak tüm içtihadı araştırır ve değerlendirir, alt mahkemeden gelen dosyayı inceler, temyiz dilekçesini ve cevabını kaleme alır ve oluşturulan mahkeme önünde karşılıklı sözlü açıklama ve savunmada bulunurlar. Birinci sınıfta öğretilen derslerle kullanılan öğretim yönetiminin, öğrencilere "*bir hukukçu gibi düşünmeyi*" öğretecek en iyi genel - temel yapıyı vereceği kabul edilir. Bu sınıftaki öğretim yöntemi, daha önce de belirttiğimiz gibi, öğrencinin, ders malzemesini titizlikle okumaya, sınıftaki tartışmalarla bunların içinden maddî olguların, hukukî problemlerin ve mahkemelelerin kararlarını dikkatle kavrayıp, ayıklayıp analize teşvik edilmesi

8) Çoğunlukla bu hey'etler, öğretim üyeleri ve asistanlardan, finale yaklaştıkça Fakültenin bulunduğu yerdeki mümtaz yargıçlardan ve avukatlardan oluşur. Yarışmanın finalindeki mürafaa aşamasında, Fakültenin prestijine ve ilişkilerine göre, yargıç makamını, Bölge Temyiz Mahkemesi Başkanının veya ABD. Yüksek Mahkemesinin dokuz üyesinden birinin ya da Başyargıcının işgal etmesi de mümkündür ve gerçekten Fakülte ve öğrenciler açısından önemli bir olaydır.

üzerinde durur. Tekrarlayarak belirtelim ki, üç yıllık öğrenim süresince, fakat, özellikle birinci sınıfta üstüne düşülen nokta, "hukukçu gibi düşünme" becerisinin öğretilmesi olup; bununla kastedilen, kararları tahlil yeteneğini, hukukî meselelere maddî olgular yoluyla yaklaşma alışkanlığını, ilintiyi bulma hissini ve ikna edici biçimde gerekçelendirme yeteneğini kazanmaktır.

Hukuk Fakültelerinin ve Hukuk öğretim ve eğitiminin hedefi, birinci sınıftan itibaren "hukukçu gibi düşünen" öğrenciler ve mezunlar yetiştirmektir derken, bunun anlamını, Stanford Hukuk Fakültesinin kelimeleriyle biraz daha açalım : "Fakülte eğitim programı, bu günün statik hukuku üzerinde daha az, hukukun ve hukukî oluşumun dinamikleri üzerinde daha çok durur; hukuk kurallarının öğrenilmesi ile daha az, fakat bu kuralların varoluş nedeni, nasıl geliştirilebileceği hususu ile daha çok ilgilenir; mevcut bilgilerin edinilmesinden ziyade, hukukî analiz için gerekli çerçevenin oluşturulmasını, belli güncel problemlere cevapların üretilmesinden çok, problem çözüm yönetiminin ilerletilmesini ön plâna alır⁹." Böylece, amaç, "toplumda, hukuk eğitimi görmüş kadınlarla erkekleri, bugün yaptıkları ve yarın üstlenecekleri görevler için yetiştirmektir... (Çünkü) hukukçular, kişinin ve toplumun sorunları için yollar ve çözümler bulma sürecinin en aktif elemanlarıdır. Bu işlevleri nedeniyle, birinci sınıf düzeyde bir hukukçu, çoğunlukla, teknisyen, analizci, danışman, mücadeleci, taktisyen, kuramsal mimar, politikacı ve bilim adamı'nın verimli karmasıdır. Bugün eğitim gören hukukçulardan, yarın ihtiyaç duyulacak yeni yasalarla hukuksal kurumları oluşturmak için yardım etmeleri ve hızla değişen ve kalabalıklaşan dünyaya yakalanıp kalmış insanların hayatlarını, haklarını ve hürriyetlerini korumaları istenecektir"¹⁰.

İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ SINIFLAR

İkinci ve üçüncü sınıfta, artık öğrenci, sunulan geniş ve çeşitli seçeneklerden yararlanarak, Hukuk öğreniminde, bir taraftan birinci sınıfta atılan temeli sağlamlaştıracak, öte yandan, becerilerini

9) Bakınız : n. 6, Stanford, sf. 6.

10) id., 5-6.

geliştirip, bilgilerini yayacak, derinleştirecek, amacına göre, kendi yönünü ve yolunu çizecektir.

Son iki sınıfta öğrenci, her yarıyılıda 14 saat civarındaki öğrenimini, seçmeli ders ve seminer karması bir çalışma ile sürdürür. İsterse ve başarı ortalaması elveriyorsa, bunun bir kısmını, bağımsız araştırma, klinik çalışması ve bir örneğini Amerikan Üniversitesi Hukuk Fakültesinde gördüğümüz, kamu veya özel kuruluşta "uygulamada çalışma" (Field Work) veya "Yargıç asistanlığı" (Judicial Internship) ya da "bağımsız çalışma" (Independent Study Program) olarak plânlayabilir. Bunları ana hatlarıyla görelim.

Dersler ve Seminerler

Bazı Fakültelerde, ikinci sınıfta, Ceza ve Ceza Usul Hukuku ile Anayasa Hukuku zorunlu ders yapılmakta; bazılarında öğrencilerin, ayrıca, İngiliz Hukuk Düşüncesi, Hukuk Felsefesi, Hukuk Tarihi, Kriminoloji, Modern Hukukî Kurumlar gibi derslerden birini seçmesi gerekmekte; çoğunda ise, zorunlu ders hiç öngörülmeyip tamamen seçimliklere yer verilmekte, fakat, bazılarında, Muhasebe, Şirketler, Vergi Hukuku İdare Hukuku gibi dersler, bir takım seçimliklerin de önşartı olduğundan, "temel ders" (basic courses) sayılmaktadır. Üçüncü sınıf programı, istisnasız, tamamen seçimlik ders ve seminerlerden oluşmaktadır.

Hangi model benimsenirse benimsensin, "seçme" serbestisi, mutlak olmayıp, öğrencinin tercihleri, ancak, danışman öğretim üyesinin onayı ile kesinlik kazanabilmektedir.

Öğrencinin ikinci ve üçüncü sınıflarda alabileceği seçimlik derslerle seminerlerin sayısı ve konuları Fakültesine göre değişmekle beraber, bu hususu, Fakültenin vermeyi amaçladığı "öğretim" belirlemekte ve önemli bir kısmı, her Fakültede bulunmaktadır.

Örneğin, Başkent Washington DC'deki Amerikan Üniversitesi Hukuk Fakültesinde öğrenciye sunulan seçimlik ders sayısı 56, seminer sayısı ise 25'dir. Aynı kentteki Georgetown Hukuk Fakültesinde ders ve seminer toplam sayısı 125'i aşarken, bunların 75'ini seminerler teşkil etmektedir. Harvard Hukuk Fakültesinde, üçte biri seminerlere ayrılan 105 ders -seminer'lik program uygulanmaktadır.

New York'ta bulunan iki Hukuk Fakültesinden, Columbia Hukuk Fakültesi, öğrencisine, 65 ders, 77 seminer ve 7 Klinik programı; New York Hukuk Fakültesi de 150 ders, 95 seminer ve 11 Klinik semineri sunmaktadır.

Bir fikir vermek üzere, bazı ders ve seminerlerin başlıklarını gözden geçirmekte yarar vardır.

Her dalda, klâsik - ana konulara ait çeşitli ders ve seminerlerin yanında, kadın hakları, ekonomik düzenleme, doğal kaynaklar ve çevre hukuku, uluslararası ekonomik düzenin hukukî problemleri, uluslararası ticarete kamusal ve uluslararası denetim, hukuk tarihi, arabuluculuk, vergi uygulamasında etik problemler, kanun yapma usulü, psikiyatri ve hukuk, tıbbî faaliyetler ve hukuk, uluslararası yatırım ticaret ve muameleler, bilgisayar ve hukuk, dış ilişkilerin Anayasal yanları, gıda ve ilâç hukuku, hukuk öğretimi, kantitatif analiz, tüketicinin korunması, yarar - maliyet analizi gibi konular da işlenmektedir.

Hukukî Yazım

Hukuk öğrencisinin hayatında, kütüphane çalışması vaktinin önemli bir kısmını almaktadır. Çünkü, dersler için, mahkeme kararlarını inceleme, okuma listesindeki kaynakları hazırlama gereği, öğrenciyi kütüphaneye gönderen bir neden olurken; asıl neden, öğrenciden zorunlu olarak istenen "hukukî yazım"ın gerektirdiği araştırmadır. İkinci ve üçüncü sınıf öğrencileri, ya bir öğretim üyesinin denetiminde müstakil araştırma yaparak bir konuyu inceleyip bir ödev hazırlamak veya bunu, programdaki seminerlere yazılarak seminer ödevi şeklinde sunmak zorundadır. Bundan amaç, öğrenciyi, ilgi duyduğu alanlarda bir konuyu derinlemesine ele almağa ve yazılı, sistematik bir etüd ortaya koymağa yöneltmek ve bu hususta ne ölçüde başarı gösterdiğini saptamaktır. Çünkü, hukukî yazım, hukuk öğrenim ve eğitiminin çok önemli, aslî bir parçası sayılmaktadır. Bu yüzden, örneğin Harvard, 1982-83 ders yılında yetmişe yakın —çoğu profesör— öğretim üyesi ve asistanı, yüzü aşkın konudaki hukukî yazım çalışmalarının danışmanı, yöneticisi, denetleyicisi yapmıştır.

Ödevin türü ve kaynakları değişik olabilir. Amprik incelemeler araştırmanın kaynağını oluşturabilir; yahut, klinik çalışmalarından

yola çıkılabilir; veya hukuk dışı disiplinlere ilişkin konular araştırma ve analizin ağırlık noktasını teşkil edebilir. Biçimsel bakımdan ya bir bilimsel makale; destekleyici açıklamalar ve görüşlerle birlikte bir kanun değişikliği önerisi; bir kanunun yorumlanması - analizi veya bir dava dilekçesinin eki şeklindeki memorandum olabilir.

Hukukî yazım ödevinde başarı için, öğrencilerin en az "iyi" not alması lâzımdır. Bunun için, seçilen konular yeterince değişik, yeni, ilginç veya önemli olmalı; çalışma, öğrencinin, okuyucuya, o konudaki bilgileri ve ayırımları verebileceği genişlikte yeterli bir araştırmayı yaptığını ortaya koymalı; araştırma, ya içtihad veya pozitif hukuk, tarihî veya felsefî, ampirik veriler, öteki disiplinlerden edinilen veya bunların karması malzemedен kaynaklanmalıdır. Öğrencilerden, hukukî yazım için, bir veya iki yarıyılık çalışma saatlerinin en az 1/4'ni ayırması beklenmektedir. Hattâ, bazı öğrenciler, hukukî yazıma daha çok zaman ayırmayı yeğlemekte olup, öğretim üyeleri de bu yaklaşımı desteklemektedir. Çünkü, hukukî yazım, hukuk öğreniminin ağırlık merkezi yapıldığında, öğrencinin bundan hukukçu olarak istifadesi, kazancı çok daha büyük olmaktadır.

Meslekî Sorumluluk Dersi

Hukuk öğreniminin, uygulamacılar yetiştirmeye yönelik olduğu varsayımından yola çıkarak, mesleği boyunca, uygulamacının bir çok meslekî ve etik görevler ve açmazlarla karşı karşıya geleceği öngörülmektedir. Hukukçu, hem yargılama faaliyetinin bir parçası olduğundan, hem de çevresinde güven ve saygınlık kazanması için konulan meslekî davranış kuralları ile bağlı bulunduğundan, her öğrenci, Meslekî Sorumluluk derslerinden seçeceği birini başarmak zorundadır.

İkinci ve üçüncü sınıf öğrencilerine, buraya kadar açıkladığımız derslere, seminerlere, hukukî yazım ve meslekî sorumluluk dersi seminerlerine ilâveten, hukukçu formasyonuna ve becerisine katkıda bulunacak aşağıdaki seçenekleri, giderek genişletilen ölçülerde sunulmaktadır.

KİLİNİKLER VE DİĞER OLANAKLAR

Daha önce yazdığımız gibi, Hukuk Fakültelerinde, öğrencilere, son iki yılda, ders ve seminerlerin yanında, "bir hukukçu gibi düşünme ve hareket etme" yeteneğini kazandırmaya ve geliştirmeye yönelik aşağıdaki uygulamalı imkânlar da, artan biçimde sunulmaktadır.

Klinik Çalışmaları

Bu program öğrencilere, fakülte öğretim üyelerinin yoğun, yakın denetimi ve vesayeti altında, adli ve idari yargı yerlerinde açılmış ve açılacak gerçek davalarda, bir avukat gibi ve tüm sorumluluğu üstlenerek çalışma tecrübesini vermeyi amaçlamaktadır. Öğrenci, kliniklerde, müvekkil ile görüşme, danışmanlık, maddi bulguları toplama, davayı hazırlama, delil kurallarını uygulama, olguların ispatı, tanıkların hazırlanması, mürafaa, strateji plânlaması, dilekçelerin kaleme alınması, karşılıklı müzakere, arabuluculuk gibi uygulamada önüne gelecek hususlarda bilgi ve beceri sahibi olmayı öğrenecek "laboratuvar"a kavuşmakta, içine girip gerçek deneysel çalışmalar yapmaktadır. Klinikler, "gerçek hukukçuluk hayatı içinde öğrenme" olduğundan, öğrenciler, aynı zamanda, meslekî sorumluluğun icapları hakkında bilgi edinmeye, mesleğin pratikteki çetin ve nazik sorunları ile bilfiil ve şahsen uğraşmaya başlarlar. Böylece klinik programları, öğrenciye, ders ve seminerlerde edindiği teorik bilgileri, avukatı oldukları gerçek davalarda, henüz öğrenciyken, kullanma ve uygulama fırsatı ile bunun meyvalarını vermektedir.

Klinik programında çalışmalar, esas itibariyle, bir öğretim üyesinin yoğun yönetimi, denetimi ve sorumluluğu altında, öğrenci ile öğretim üyesinin çabalarını bütünleştirerek bir davayı yürütmek faaliyetine inhisar etmekle beraber; buna yardımcı olmak üzere, öğrenciler, videodan gerçek veya yapay mahkeme uygulamaları göstermekten, grup tartışmalarına ve her biriyle teker teker meşgul olmağa kadar çeşitli yöntemlerle ek eğitime tâbi tutulurlar.

Klinik programı, ya bir öğrenci/bir müvekkil modeli veya maddi durumu elverişsiz kişilere hizmet modeli pilot dava kliniği ya da resmi kuruluşların hukuk servislerinde yahut kliniklerin ilgilen-

diği konularda uzmanlaşmış özel hukuk bürolarında görevlendirme veya bunların karması şeklinde, fakat, hepsinde öğretim üyelerinin sıkı gözetim ve denetimi bulunmak koşuluyla, düzenlenmektedir.

Hangi alanlarda klinik programı açılacağı ve bir öğrencinin klinik programına yazılabilmesi, bir taraftan öğretim üyelerinin sayısına, zamanına ve ilgisine, öte yandan geniş maddî imkânlarla, eleman durumuna, öğrencinin gösterdiği ilgiye bağlıdır.

Örneğin, klinik programlarına, biri New York'ta, diğeri başkent Washington DC'de bulunmanın avantajlarından yararlanarak özel önem veren Columbia ve Georgetown Hukuk Fakültelerinden, ikincisi, bu alana, bütçesinin % 10'ndan fazla bir parayı ve bir hayli öğretim elemanını ayırmaktadır. Masraflı bir öğretim olan klinik çalışmalarının beklenen eğitimi verebilmesi için, öğretim üyesi/öğrenci oranının düşük tutulması da kaçınılmazdır.

Klinik programına, yılda 250 öğrencilik kontenjan ayıran Georgetown, böylece başvuranların % 95'inden fazlasının talebini karşılamış olmaktadır. Ancak, programa katılabilmek için, öğrencilerin yazılı çalışma, grup toplantıları, mülâkat aşamalarını aşip, sonunda program yöneticilerinin olumlu kararını sağlamaları gerekir. Ayrıca, bir öğrenci, toplam 85 saatlik Fakülte öğreniminde, 18 saatten fazla klinik çalışması yapamaz ve yer darlığı nedeniyle, kaideten, birden fazla kliniğe yazılmasına da müsaade edilmez.

Klinik programlarının konusu, her Fakültede, öğretim kadrosuna, bulunduğu kentte öne çıkan sorunlara, öğrencinin isterlerine, maddî yardımda bulunan veya işbirliği sunan kurumlara göre değişmekle beraber en sık rastlananları, Ceza Yargılaması Kliniği, Temyiz Yargılaması Kliniği, Seks - Irk Ayırımı Klinikleri, Kamu Yararı Kliniği, Yoksulların Sorunları Kliniği, Çocuk Suçluluğu Kliniği, Vatandaşlık ve Hemşehrilik Hakları Klinikleri, Vergi Hukuku Kliniği, Arabuluculuk Kliniği, Küçük Esnaf Kliniği, Muhaceret Hukuku Kliniği, Kamu Kesimi Kliniği, Çevre Hukuku Kliniği, Sermaye Piyasası Kliniği'dir¹¹.

11) Hukuk öğretim ve eğitiminin ulaştığı boyutları sergilemesi bakımından fevkalâde ilginç iki örnek verelim: Birincisi, Hukuk ve Sosyal Siyasa Merkezi (Law and Social Policy Center) olayıdır. Her sömestrede, ABD'nin dört bir yanındaki üniversite-

Uygulamada Çalışma

Hukuk Fakültesi lisans öğrencisine sağlanan bir diğer yetiştirme imkânı da, "uygulamada çalışma"dır. Bazı Fakülteler bunu, klinik programı içinde sunmakta; Kliniği, vekil-müvekkil olgusuna inhisar ettirenler ise, bunu ayrı bir program yapmaktadır. Burada, öğrenci, çeşitli resmî ve uluslararası kurumlarda¹², özel hukuk bürolarında, kamu haklarını savunma kuruluşlarında, bir öğretim üyesinin gözetimi altında, bilfiil çalışacaktır. Üstleneceği işler, uygulamanın istediği araştırmayı yapmak, hukukî metinler kaleme almak, yasa tasarısı taslakları hazırlamak, memorandum yazmak, idarî kuruluşlardaki karar alma sürecinde görev yapmak şeklinde belirmektedir. Uygulama kurumunda, bazen haftada 10-15 saatlik çalışmayı gerektiren bu eğitim-öğretim alternatifinde, yoksullar, mahkûm ve tutuklular, uyuşturucu kullananlar, sakatlar, kiracılar, yabancılar alanından, ticaret ve sanayide temerküz, haksız rekabet, vergi, sermaye piyasası, uluslararası ilişkiler ve finans, dış politika, doğal kay-

---

lerin her birinden (Michigan, Yale, Pennsylvania, Stanford, UCLA vb.) üç ilâ beş Hukuk öğrencisi, başkent Washington DC'deki bu Merkeze gelir. Merkez, kamu yararına ilişkin dâvalara bakan bir hukuk bürosu olup, daha çok tüketicinin korunması, kadın hakları, akıl sağlığı, yoksullar için tıbbî bakım, çevre ve dış ticaret alanlarında faaliyet gösterir. Öğrenciler ise, bir hukukçunun yönetiminde, dâvaların ve idarî merciler önündeki görüşmelerin yürütülmesine ve diğer şekillerdeki ilgilileri temsil etme işlerine ve bir seminer programına katılırlar; karşılığında 12 saatlik derse yazılmış sayılırlar. İkincisinde, Michigan Hukuk Fakültesi, klinik (bazılarında Uygulamada Çalışma) programının bir parçası olarak, üçüncü (son) sınıf öğrencilerini, başkent Washington DC'de ikâmet koşuluyla ve 12 saatlik derse eşdeğerde olarak, Dışişleri Bakanlığında görevlendirebilmektir. Bakanlığın Hukukî Danışma Bürosunda çalışacak klinik öğrencilerinden, günlük işlerde çalışmaları, seminerlerde, araştırmalarda bulunmaları, bir ödev yazmaları istenmektedir. (Michigan, n. 6, sf. 51).

- 12) Örneğin : Sermaye Piyasası İdaresi'nde, Muhaceret İdaresi'nde, Adalet Bakanlığında, Dışişleri Bakanlığında Sosyal Güvenlik İdaresi'nde ve diğer Federal İdare'lerde, kişilerin ekonomik, sosyal, siyasal haklarını savunma - arama kuruluşlarında, çevre veya doğal kaynaklar İdare'lerinde, Dünya Bankası'nda, Uluslararası Para Fonu'nda gibi.

naklar, enerji, havacılık, radyo - televizyon, iç ticaretin düzenlenmesi alanlarına kadar uzanan farklı, çeşitli dallarda deneyim ve birikim edinme, gelişme imkânı bulunmaktadır.

Yargıç Asistanlığı

Yabancı bir hukukçu için, ABD'nde göze çarpan en ilginç kurumlardan biri —belki de birincisi— “yargıç asistanlığı” olsa gerek. Hukuk Fakültesini bitiren bir gencin, bir (bazen iki) yıl, bir yargıca asistanlık (clerkship) yapması, hayatı boyunca sürececek “prestij” sağlayan bir olaydır. Haliyle, bu prestij, hangi yargıcın asistanı (clerk) olduğuna bağlı ise de, asistanlık, özünde, çalışkanlığın, hukukçuluğun, üstün başarının simgesidir. Nitekim, ABD'li profesörlerin özgeçmişlerinde vurgulanarak anılan görevleri, bu asistanlıkları, özellikle ABD. Yüksek Mahkemesi yargıçlarıyla, ünlü temyiz ve alt mahkeme yargıçlarına asistanlıklarıdır¹³.

Öğrencilik sırasında yargıç asistanlığı, sınırlı sayıda sağlanan bir imkân olup, bu öğrenciler, genellikle ya bir tam veya iki yarım günü mahkemede geçirmektedir. Yargıçların fakülte mezunu asil asistanlarına ilâve yardımcı insangücü olarak devreye giren bu program öğrencileri, araştırma, karar taslağı yazma tecrübesi edinmekte, mahkeme çalışmalarında, yargıcın odasında yapılan yargılamaya ilişkin toplantılarla görüşmelerde hazır bulunmaktadır.

Bağımsız Çalışma

Bazı Fakülteler öğrencilere, hukukçu olarak gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunması koşuluyla, bir öğretim üyesiyle öğrenci arasında yapılacak ve Dekanca onaylanacak sözleşme ile araştırma ve yazım projesinde, klinik uygulamasında, bağımsız çalışma imkânı vermektedir. Örneğin, Washington DC'deki kamuya yararlı kuruluşlarda, yerel savcılık dairesinde asistanlık şeklinde cereyan

13) Columbia Hukuk Fakültesinin uluslararası üne sahip öğretim üyelerinden, Profesör Louis Henkin, Yüksek Mahkeme Yargıç Frankfurter'e, Anayasa Hukuku profesörü Louis Lusky, aynı mahkeme yargıç Stone'a, genç Profesör ve Dekan Benno Schmidt, Yüksek Mahkeme Başyargıç Warren'e gibi... Columbia, n. 6, f. 16-19).

eden bu çalışmalarda, öğrencinin başarısının değerlendirilmesi, sorumlu öğretim üyesinin gözlemleri, sık ve düzenli görüşmeleri, çalışılan kurumdaki ilgililerle temasları vasıtasıyla yapılmaktadır. Öte yandan, en çok toplam 18 saatlik ders karşılığı alınabilecek bağımsız çalışmalar, ancak, resmî kuruluşlarla, kâr amacı gütmeyen kamuya yararlı kurumlarda ve herhangi bir ücret almadan olabilir.

Fakülte Dergileri

ABD. Hukuk Fakültelerine özgü bir olay da, Fakülte Dergisinin öğrenciler tarafından yayınlanmasıdır. Birinci sınıftaki notlarına göre ikinci —bazen üçüncü— sınıf öğrencilerinden yazma yeteneği olan ve belli düzeyin üzerinde üstün başarı gösterenler, Dergi Yayın Komitesi'ni oluşturmakta, bir taraftan basılacak incelemeleri kararlaştırırken, diğer taraftan bizzat yazarlık ve tüm yayına hazırlama (editing) işlerini yürütmektedir.

Bu çalışmaya katılabilen öğrenciler, “bir Dergiyi yayına sokmanın tüm sorumluluğunu üstlenmekte; kendileri tarafından kaleme alınacak kısımların plânlamasını, araştırmasını ve yazımını gerçekleştirmekte; öğretim üyelerinin ve diğer yazarların incelemeleri dahil, editing işinin tamamını ve bunların dışında Dergiyi yayınlamak için gereken teknik işlerin hepsini yapmaktadır. Bu çalışmanın öğrenci yönünden sonucu, araştırma, analiz ve ifade bakımından baha biçilmez deneyim kazanmaktır. Bu deneyimin hukukçuluk mesleğindeki anlam ve değerinin bilinmesi olayı, Dergi kadrosunda görev almayı, genellikle pek çok öğrenci için şiddetle amaçlanan bir hedef yapmaktadır”¹⁴. Bütün meslekî prestijine, ileriye yönelik bonservis işlevine, öğrencinin eğitimine büyük katkısına

14) Pennsylvania, n. 6, sf. 77; “Hukuk Fakültesi öğrencisinin ulaşabileceği en onur verici başarılarından biri sayılan” (Georgetown, n. 6, sf. 88) dergide görev alma olayı, öğretim üyeliği mesleğine girişte ve sonrasında da, üstün ehliyetin kanıtı ve simgesi olarak anılmaktadır. Örneğin, Columbia Hukuk Fakültesi, öğretim kadrosunu tanıtırken, öğretim üyelerinden Derginin editörlüğünü yapmış olanların bu çalışmasından da söz etmektedir. Nitekim, alanlarında otorite kabul edilenlerden, Profesör Farnsworth, Gardner, Jones, Henkin, Lusky, Reese, Rosenthal, Uviller, Schmidt ilk akla gelen örnekler olmaktadır (Columbia, n. 6, sf. 13-26).

mukabil, editörlük bir hayli vermeyi gerektiren bir uğraştır. Not ortalamaları, yazım yarışması gibi nitelik ölçmelerini aşır Dergiye kabul edilmeyi başarabilen öğrencileri, büyük bir çalışma, işe bağlılık, zaman ayırma, kendini adama ve disiplin beklemektedir.

Hemen belirtelim ki, ABD'nde, Hukuk, ders kitaplarıyla değil, monografilerle ve ondan önce akademisyenlerin, yargıçların, uygulamacıların, Dergiye girecek düzeydeki araştırmaları, eleştirileri, tartışmaları, karar incelemeleri, tahlilleri, teorik önerileri ile geliştirilmektedir. Bu yüzden, Dergi'de çalışmak, öğrenciler için, yarışılan ve kazanıldığında önem taşıyan eğitsel ve meslekî bir olanak sayılmaktadır. Hukuk öğrenimine, hukukçu eğitime, Hukukun incelenmesine ve gelişmesine katkısını gözönünde bulunduran belli başlı Hukuk Fakülteleri, beliren yeni konuların, yeni alanların da dürtüsüyle, asıl Fakülte Dergisine ilâve olarak, başka Dergileri de, aynı yöntemle yayınlamağa başlamışlardır. Öğrencilerce çıkartılan Dergi olgusu, işlevi ve yukarıdaki açıklamalar hakkında, aşağıdaki örnekler kesin bir fikir verecektir. Columbia Hukuk Fakültesi, insan hakları, çevre hukuku, hukuk ve sosyal sorunlar, uluslararası ve mukayeseli hukuk, kitle iletişim araçları, sanat ve hukuk; Berkeley Hukuk Fakültesi, ekoloji, çevre, iş hukuku ve sanayi ilişkileri ve sosyal güvenlik, zencilerin hukuksal sosyal sorunları; Georgetown Hukuk Fakültesi, Amerikan Ceza Hukuku, uluslararası ekonomi ve iş idaresi hukuku ve vergi hukuku konularında bu başlıkları taşıyan dergiler yayınlamaktadır.

ORTAK PROGRAMLAR

ABD. Hukuk Fakültelerinin öğrencilere sunduğu bir başka imkân ve hukuk öğrenimine kattıkları bir boyut da, "Ortak Programlar"dır. Hukukçuların, iş idaresi, çevre, gazetecilik, siyaset bilimi, iktisat, sanat hayatı, kamu yönetimi, şehir plânlaması ve uluslararası konularla artan ve içiçe geçen ilgilileri, öğrencilerin Hukuk öğrenimini, aynı zamanda bir başka alanda görecekları lisans üstü çalışmayla bütünleştirip geliştirme isteği, Hukuk Fakültelerini, bu konuları okutan Fakültelerle ortak program düzenlemeğe sevketmiştir. Giderek artan talebin gözlemlendiği bu programda, öğrenciler, her iki Fakülteye başvurup, her ikisine de kabul edilmelidir. Çünkü,

üç yerine dört yıllık eğitimi öngören ortak programlar sonunda, öğrenci, Hukukta lisans (JD), diğer alanda da yüksek lisans (Master) derecesi almaktadır.

Sistem olarak, Hukukta lisans ve öteki disiplinde yüksek lisans öğrenimi şeklinde organize edildiği için, kabul şartları hayli ağır olan, belli not ortalamaları aranan, yoğun ve hızlı tempolu çalışmayı zorunlu kılan bu öğrenim modelini bir iki örnekle açıklayalım.

Amerikan Üniversitesi Hukuk Fakültesinin sunduğu “Hukuk ve Uluslararası İlişkiler” ortak programını tamamlamak için öğrenciler, 15 saati Hukuk Teorisi ile Uluslararası Hukuk’u kapsayan 84 saatlik hukuk öğrenimi görmeli; ayrıca, birinci sınıftaki Hukuksal İnceleme, Araştırma ve Yazım Metodu dersinden en az “iyi” not almalıdır. Birinci sınıftan sonra, Uluslararası İlişkiler Fakültesinden 15 saatlik, alanıyla ilgili derslere ve seminerlere yazılmalıdır. Bu yükümü tamamlayan öğrenci, biri uluslararası hukuk, diğeri de uluslararası ilişkiler dalından seçeceği alt konuda kapsamlı iki sınav geçirecek; ayrıca bir tez yazacaktır.

Columbba Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencilerine sağlanan Hukuk (lisans) İşletme (yüksek lisans) ortak programında, ayrı bir tez ve sınav bulunmamaktadır. Dört yıllık öğrenimin ilk iki ve sonuncu yılı Hukukta, üçüncü yılı İşletme Fakültesinde yapılmaktadır. Hukuktaki ikinci ve son yılda, öteki Fakültenin 10 saate kadar üç zorunlu ders alınabilir. İşletme Fakültesine ayrılan yılın öğrenim yükü ise, 12 disiplin dersinden oluşmaktadır. Böylece, ortak programın toplam öğrenim yükü, dört yılda yüzon saate yaklaşmaktadır.

Michigan Hukuk Fakültesinin Hukuk ve Kamu Siyasası Ortak Programı kamu kesiminde sorumlu yönetim ve siyasa belirleme mevkilerinde çalışmayı düşünen hukuk öğrencileri için düzenlenen toplam 109 saat öğrenim yükü olan yeni bir programdır. Öğrenciler, dört yılda, Hukuk Fakültesinde en az 74-76 saatlik çalışma yapmalı; en az 24 saati de Hukuk Fakültesi dışında, Kamu Siyasası Enstitüsü öğretim programını izleyerek ve bir resmî kurumda, özel hukuk bürosunda veya kamu kesimiyle ilgili kuruluşta yaz döneminde asistanlık (internship) şeklinde tamamlamalıdır. Ayrı tez ve

sınav koşulu olmayan öğrenimin ilk yılı Hukuk Fakültesinde, ikincisi Enstitüde, son iki yılı da her iki yerde karma öğrenim olarak öngörülmüştür.

Bu programlar, Hukuk öğrencisine, ayrı ayrı yapıldığında beş yıl sürecek iki öğrenimi dört yılda tamamlama fırsatı verirken; iki bağımsız disiplini içiçe ve bir bütün şeklinde ele alan ortak yaklaşımla ve hukuk öğrenimi bağlantısı içinde sunmak gibi bir faydayı da sağlamaktadır.

ÖĞRETİM KADROSU

Bu yazının, 80'li yıllarda ABD'ndeki Hukuk Fakülteleri ve hukuk öğrenimi hakkında okuyucuya sunmak istediği tablonun tamamlanması için, toplam yedi yüz ilâ bin öğrenciye, buraya kadar açıkladığımız programları uygulayan Fakültelerin bu tek amaçlı, fakat çok yönlü ve değişik yöntemlerle yürütülen görevini yerine getirirken, sahip olduğu öğretim kadrosu hakkında da bilgi verilmesi gerekir.

Harvard Hukuk Fakültesi, toplam yüze yakın öğretim elemanı ile çalışmalarını sürdürürken; bunların 48'i profesör, 6'sı yardımcı doçent, 7'si konuk profesör, 15'i araştırma asistanı, 17'si öğretici (lecturer) dir.

Başı çekenlerden bir diğeri olan Columbia Hukuk Fakültesindeki toplam 130 öğretim elemanının bulunduğunu ve bunların 38 profesör, 10 doçent, 9 yardımcı doçent, 9 öğretim görevlisi, 5 konuk profesör, 51 öğretici ve 7 asistandan oluştuğunu görüyoruz.

New York Hukuk Fakültesi, 45 profesör, 12 doçent, 12 yardımcı doçent, 4 konuk profesör, 15 öğretici ve kısmî statüde görev yapan 149 öğretim görevlisinden meydana gelen çok geniş bir öğretim kadrosuna sahiptir.

Başkent Washington DC'de, binden fazla öğrenciye hizmet veren Georgetown Hukuk Fakültesi, 45 profesör, 17 doçent, 7 yardımcı doçent, 9 konuk profesör, 97 öğretim görevlisi, yani toplam 180'ne yaklaşan öğretim elemanı ile en geniş kadrolu fakültelerden biri olmaktadır. Bunun yanında, aynı kentteki Amerikan Üniversitesi

Hukuk Fakültesi ise, 23 profesör, 6 doçent, 4 yardımcı doçent, 4 konuk profesör, 5 öğretici ve toplam 42 öğretim elemanı ile nisbeten küçük kadrolu bir fakülteye örnek teşkil eder.

Berkeley'de 48 profesör, 9 konuk profesör, 22 öğretici ve 6 asistan (toplam : 85); Pennsylvania Hukuk Fakültesinde 24 profesör, 3 doçent, 5 yardımcı doçent, 4 konuk profesör ve 39 öğretici (toplam : 77) bulunmakta; Michigan Hukuk Fakültesinde de toplam 75 öğretim elemanının 48'i profesör, 10'u konuk profesör, 7'si doçent, 3'ü yardımcı doçent ve 7'si öğreticidir.

...ABD Hukuk Fakülteleri, açıkladığımız öğretim programları ve yöntemleri, çok yönlü yaklaşımları, düşük öğrenci/öğretim üyesi oranlı kadroları ile mesleğe hazırlayıcı uygulama ağırlıklı eğitim vermekle beraber :

— hukukçuların, geniş anlayış, sosyal öngörü ve entellektüel ilgi sahibi kişiler olarak yetişmeleri;

— hukukun, felsefe, iktisat, siyasal ve davranışsal bilimler gibi öteki disiplinlerle alâkasını görmeleri;

— uygulamacı oldukları kadar, aksamaları yakalayan ve karmaşık hukukî sorunlara çok yönlü geniş açılardan bakan, çözüm bulan keskin gözlü reformcular olmaları gerektiğini;

— Sadece Hukukun ne olduğunun öğretilmesine yönelik çalışmanın, hukuk eğitiminin, ilerde değişmeğe mahkûm küçük bir parçasını oluşturduğunu ve bu yüzden, işlevini ancak, öğrencilerinin öğrenme, sorma, araştırma, analiz, yazma ve düşünme yeteneklerini geliştirmek, bu formasyonu vermek suretiyle yerine getireceğini ve bunu tüm öğretimin hedefi saydıklarını, kurumlarını ve öğretim programlarını tanıttıkları kitapçıklarda ifade ederler.